

FRA JERNVERKENES HISTORIE - I

Den eldste jernutvinning i Norge skjedde med utgangspunkt i myrsmalm. Vi har historisk belegg for at jernvinna var velutviklet i Norge før 900. Først etter 1500 kom de første jernhytter og jernkammere - og senere jernverk. Det er usikkert om bergsmalm ble benyttet i jernframstillingen før denne tid. Sannsynligvis er jernverket ved Hakadal landets eldste, men omtrent samtidig ble det opprettet en rekke mindre verk i Oslo-området, Skiens-regionen og ved Arendal.

I jernverkenes Gründer-tid, de 85 årene fra omkring 1540 til omkring 1625, var det kongen som med skiftende hell og initiativ spilte første fiolin. Dette er jernverkenes "kongetid". Vi har også jernkompaniets og jernmonopolets tid, som stort sett kan sies å være de tredivetvåre år fra 1624 til 1654; i det siste år ble det opprettet et Oberbergamt, som skulle ha overoppsynet med driften av de norske bergverkene.

Mot slutten av denne tiden hadde kongen latt utenlandsk kapital få et visst innpass i den norske jernframstilling. Den viktigste del av denne kapital ble trukket ut ved midten av 1660-årene. Derved fikk det norske initiativ friere slag. Samtidig ble norsk jern tollprioritert i Danmark, slik at det danske marked ble åpnet for godt.

Ved midten av 1650-årene var det av disse grunner duket for en rik og rask fremvekst av jernverk i Norge. Slike verk ble da også grunnlagt på løpende bånd. Fra 1690 raser jernverksfeberen for fullt. Først kommer Bolvik (Vold) Jernverk i 1692 og dernest i løpet av de 11 år fra 1697 til 1708 hele fem verk: Eidsfoss, Dikemark, Moss, Eikeland og Odal. Så blir det et femti års opphold til omkring 1760. Da begynner et nytt, mindre, jern-rush, som setter fart i en rekke stort sett små verk, som Osen ved Molde, Sognedal på Ringerike, Froland ved Arendal, Saurdal (Sørdal) i Sunnfjord og Vigeland nær Kristiansand. En rekke biverk ble også opprettet i løpet av tiden 1650 - 1800: Barkevik, Hagenes og Moholt under Fritzøe, Fossum og Maridalen under Bærum, Feiring under Eidsvold og Øiensjø under Odal. Det siste drev på myrsmalm frem til 1834. Det eneste nordenfjeldske anlegg, foruten Mostadmarken i Selbu, var det lille St. Olavs Verk i Rennebu. Bortsett fra disse verkene og fra de to små Vestlands-verkene - Osen og Saurdal - og Lesja, lå alle de norske jernverk i en krans langs sørøstkysten av Norge med Eidsvold og Odal som de viktigste innlandsutløpere.

I og med at hvert verk hadde sin cirkuferens, ofte av betydelig utstrekning, kan man tale om en nesten sammenhengende kjede av prioriterte områder fra Arendal til Oslo. Jernverkenes beliggenhet nær sjøen var

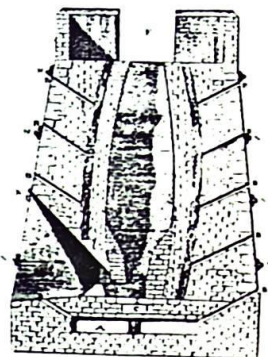
særdeles gunstig, ikke minst på grunn av at de store malmtransportene fra Arendals- og Kragerø-feltene kunne gå sjøveien.

Da de norske jernverkene sto på høyden, i de beste perioder på 1700- og 1800-tallet, kan det vel ha vært godt og vel 20 norske masovner i drift samtidig. Noen av dem var teknisk helt på høyde med tiden. Det norske jernet var like godt som, til dels bedre enn, det svenske, men det svenske stangjern som ble fallbudt internasjonalt, var "penere" enn det norske.

Mot slutten av 1700-tallet begynte en revolusjon i den engelske jernfremstilling i og med at koksasovner tok til å komme i bruk. Men det engelske jernet egnest seg best til støping, og dette var vel en av grunnene til at det norske og svenske stangjernet kunne holde seg så lenge på f. eks. det amerikanske marked.

I Sverige holdt høyovnsdriften med trekull seg helt frem til omkring 1900. I Norge ble så å si alle masovner nedblåst i løpet av 1860- og 70-årene. Eikeland fortsatte til ut i 1880-årene, og Næs Verk la om til produksjon av verktøystål og holdt det gående med trekull til omkring 1910.

Det var, som vi forstår, en rekke faktorer som spilte inn ved nedleggningen av de norske jernverk. Men det avgjørende var at man i England omkring 1860 fant frem til en revolusjonerende metode for jernets omdanning til stål. Opphavsmannen til den nye prosess var Sir Henry Bessemer, som i et foredrag i 1856 fremholdt at man ved å blåse luft gjennom flytende råjern på kort tid og med små utgifter kunne få det redusert og fersket.

Masovntegning fra omkring 1760

Den prosess som bærer hans navn, ga den norske jerntilvirkning nådestøtet. Våre jernverks yttergrenser i tid var 1539 og 1910. Men deres egentlige tid, det man kunne kalle deres storhetstid, var de to hundre år fra omkring 1660 til omkring 1860. Avviklingen gikk usedvanlig brått for seg. for før Bessemer-prosessen slo definitivt igjennom - både i 1840- og i 1850-årene - hadde det vært meget gode tider for våre jernverk.

Den tid da jernverkene var en inntektskilde for landet, ligger nå langt tilbake i historien. For oss som lever idag, har de imidlertid en varig betydning ved den enestående kulturinnsats de har gjort. Jernverkene, med de rykende masovner og herder og med de larmende belgverk og hammere, med de eiendommelige bergmannssamfunn og den sosiale foregangsvirksomhet, har også vært sentrer av stor betydning for den åndelige - til dels også den politiske - utvikling i vårt land.

Det er ikke uten grunn at det var et jernverk som ble vår frihets vugge. Det er også verd å merke seg at en rekke av de mest fremtredende Eidsvolls-menn var aktive jernverkseiere. Menn som Jacob Aall, Peder Anker, Severin Løvenskiold og Herman Wedel var alle med ved vår frihets fødsel. En bror av Peder von Cappelen på Eidsfoss, Didrik von Cappelen, var også på Eidsvoll. Med mer eller mindre konservatisme gjorde de seg alle sterkt gjeldende innenfor unionspartiet. Verten, Carsten Anker, var, mens riksforsamlingen sto på, i London som det norske folks talsmann hos det britiske folk. De fem familier, hvis representanter er nevnt ovenfor, var de bærende slekter i det man kunne kalle vårt jernverksaristokrati. Når man ser bort fra Fritzøe-verket, hvor familien Treschow noe senere på 1800-tallet fikk sin mektige konsentrasjon, er det knapt et eneste norsk jernverk av noenlunde størrelse der ikke et medlem av familiene Anker, Aall, Cappelen, Løvenskiold og Wedel-Jarlsberg i en eller annen periode har vært inne i bildet.

H.O. Christophersen

Utdrag fra boken "Fra jernverkene historie i Norge", utgitt av Grøndahl & Sønns Forlag i 1974.

GEO-HOBBY
JOHNNY DALENE

MINERALER - STENSMYKKER - RÅSTEN - SLIPEUTSTYR

VI HAR UTVIDET LITT I GJEN OG FORSØKER MEST MULIG Å SKAPE ET "ROCK-SHOP" MILJØ HVOR DU KAN FÅ ALT DU TRENGER:

SLIPEUTSTYR: MASKINER, SAGBLAD, SLIPESKIVER M.M.

RÅSTEN: STORT UTVALG I SKIVER, STYKKER M.M.

INNFATNINGER: GODT UTVALG, MANGE MODELLER OGSÅ 835S.

MINERALER: NORRKE OG UTENLANDSKE.

STENSMYKKER: I NORRSK OG UTENLANDSK STEN.

LABORONER: NORRSK STEN, THULIT, MYLONIT, AMAZONIT.

POSTADR.: POSTBOKS 4721
SOFIENBERG
OSLO 5, NORWAY

FORRETNING: TRONDHJEMSVN. 6
OSLO 5

TELEFON:
(02) 37 67 88

POSTGIRO:
3 71 12 64